

01

02

A GESZTI TISZA-KASTÉLY ÖRÖKSÉ GKÖZVETÍTŐ FELÚJÍTÁSA

TÖRTÉNETI ÉS KORTÁRS ESZKÖZÖK EGYENSÚLYA AZ ÉRTÉKMEGŐRZÉS BEN

Az egykoron Bihar, ma Békés vármegyéhez tartozó Geszt határ menti település Nagyvárad és Gyula között félúton. A legtermészetesebb vidéki lét megtapasztalására ad lehetőséget az ide érkezőnek - azzal a tudattal, hogy évszázadok ősi öröksége, családi hagyománya kötődik szorosan e kis (ma is) zsáktelepüléshez. A falu főútjának beépítése és a vele északon párhuzamosan futó, erdősítéssel és szántókkal kísért házsor a faluközpontnál felszakad, a kiterjedt fás-ligetes részen a református templom és a kastély (gazdasági épületeivel és parkjával) rangos helyzetképet alkot. Közel 300 év távlatában mutatkozik meg egy családi otthon története, tárul fel egy több mint 200 éves épített örökség képe, mely a Tisza családon keresztül összefonódott mintegy másfél száz éve Magyarország történelmével - a hely két miniszterelnököt adott az országnak, majd negyedszázad vérzivatarai után mintegy hét évtizedig (számos értelemben határhelyzetéből adódóan) feledésbe merítve várta megújulásának lehetőségét. Az új-ra-megtalálás szándéka hozta fordulat már évtized-közeli, mind a történetírás, mind az örökségvédelem eszközrendszere terén. Kilenc év áldozatos munkájával a geszti Tisza-kastély ismét a nemzeti emlékezet méltán reprezentatív helyszínévé vált: mind a személyeken keresztül történelmi olvasat, mind az annak környezetét biztosító épített örökség vonatkozásában.

01

- 01 A Kastély reprezentatív főhomlokzati feltárulása a 250 éves platánokkal
02 A Kastély századfordulós udvaroldali megjelenése kortárs elemekkel kiegészítve: pincelejárók acélpenge kimetszései, beüvegezett árkád, rekonstruált fapavilon és összekötő üvegtornác

ÉPÍTÉS Z |
Katona András, Zakariás András,
Zakariás Tamás

FOTÓ |
Danyi Balázs

SZERZŐ |
Vukoszávlyev Zorán

ESZKÖZÖK TÖRTÉNELMI ÖNKÉPÜNK RESTAURÁCIÓJÁHOZ

—A hely emlékeztetőben a családi őstörténet a 18. század közepére vezet vissza: a geszti birtokot a borosjenői Tiszák Zaránd és Bihar vármegyei birtokaikért folytatott mintegy fél évszázados pereskedés után szerezték meg csereterületként. A birtokszerző Tisza Lászlót 1760. szeptember 9-én vezették be új tulajdonába - amiről (meglepő módon) kevés pontos ismeretünk van. Ennek oka részben a korszakra sajnálatosan jellemző perújrafelvétel, melyből végül megerősítve, a környező szép számú falu és puszta nevesítésével került ki az új gazda - a birtokegyüttessel szülő adományt Mária Terézia jóváhagyása alapján 1766-ban állították ki. Sem a történelmi átmeneti kor, sem a politikai környezet nem kedvezett a jelentős építkezéseknek, az új birtokgazda a területen álló korábbi rangosabb épületeket foglalhatta el. Az új életteret inkább kisebb, kúria méretű házak együttesének kell elképzelni - melyeket a korabeli források hol vármegyeházként,

hol intézői-tisztartói épületekként vagy épp gazdaházakként említene. A birtoktest a következő évtizedekben a környező telkek bevonásával vált igazi központtá. Tisza I. László 1771-es halála után özvegye, majd tíz évvel később fiai közül a fiatalabb (II.) László került birtokba, aki bátyja halála után 1791-ben egyesítette a családi birtokokat. S (talán épp ezért az) 1790-1800-as évek fordulójára tehetjük a geszti központ teljesebb értékű kialakítás igényének a megfogalmazását is - miután László 1796-ban megnősült gróf széki Teleki Katával. Ekkortájról datálhatjuk a reprezentatív volumenű és formájú kastély kiépítését - a korábbi nemesi lakok felhasználásával, tehát két nagyobb épület összekötésével és továbbépítésével. —Meglepő talán e korai korszak történelmi bizonytalansága - ezért e ponton az utóbbi évtized tudományos kutatásainak fontos összehasonlító munkájára is ki kell térnünk. A Tisza család története és a ma is látható épület létrejöttének sorsa ugyan szoros összefonódásban áll, mégis mintha a történelmi emlékezet bizonytalan alapjain

04

álltunk volna az utóbbi évekig. Csak a kastély történetének több (tudományos) diszciplína általi feltáró munkájának köszönhetően rajzolódik ki a következő korszakok jelentős politikai életútjainak biztos hátteret adó otthon képe. Milyen lehetett a Tiszák geszti otthona, ahol két generációval később, az 1830-ban Nagyváradon született Tisza Kálmán lép birtokba, hogy 1866-tól egészen 1902-ben bekövetkezett haláláig a geszti otthonon jelenhesse a helyet, ahová a nagy ívű politikai pálya idején is nyugodt körülmények közé visszavonulhatott? Melyek a reprezentáció formaeszközei a dualizmus korának, amelyek a Szabadelvű Pártot alapító, majd 1875-1890 között miniszterelnök Tisza Kálmán vidéki családi életterét meghatározzák? Ahová fia, a 20. század fordulatos politikai életében elveit végig követő Tisza István (miniszterelnök 1903–1905, majd 1913–1918 között) is rövidebb időkre visszavonulhatott? A nagypolitikához is a vidék képviselőként vezetett az út – a székesfővárosi lakhelyek mellett hosszabb-rövidebb időszakokra a két jelentős államférfi biztos otthona a geszti birtok volt. Miként tartotta meg a földesúri ranghoz kiépült és a magas arisztokráciához tartozó családi otthon a reprezentativitását, milyen építészeti eszközök jellemezték a korszakban a „korral haladást”? A választ csak az utóbbi évtized több tudományterületének megállapításaiból álló összhangzatos vázlata adja meg számunkra. A formálódó fókuszú történelemírás és objektív alapot adó feltáró segéd tudományai (térképészet, birtok- és peresjog-történet, családfakutatás), az építészettörténet művészeti stílus-analógiákon alapuló gondolkodása, a – ma már önálló szakterületnek tekinthető – falrégészet fizikai lenyomatokat értelmező tudománya, a kert és tájművészet fejlődéstörténeti ismeretei, de a mégoly műszakias építőanyag-fókuszú diagnosztika és a művészi-alkotói módszertant mélyrétegekből aprólékosan feltáró falkép-, szobrász-, fém- és farestaurátori szakma és nem utolsósorban az építés tudományának gyakorlásából következő tapasztalatok építész-alkotói megközelítéseinek ismeretéből együttesen táplálkozó tudás rajzolhatta fel a geszti kastély – mai ismereteink szerinti – valós történetét.

—A kastélyegyüttes építéstörténetéhez (a katonai felmérési és kataszteri) térképes ábrázolásokból és a korabeli, hol szűkszavúbb, hol jellemzően személyes megközelítésű írásokból meríthetünk adatokat – utóbbihoz a Nagy Sámuel jegyző által 1827-ben leírt Fekete Geszti Krónika [1] ad már részletesebb és biztosabb alapokat. A század végéhez közeledve (egyértelműen a közéleti szerepvállalás miatt) a miniszterelnöki rezidencia a közfigyelem fókuszba került, a korabeli „életmódmagazin”, a Vasárnapi Újság több képes híradást is közöl, [2][3][4] és építészettörténeti jelentőségére is mintha felfigyelnének [5] – legalábbis a korabeli műemlékvédelem Möller István személyében felméréseket [6] végez 1894-ben a kastélyon és melléképületein. De – talán éppen a politika-történeti fordulat miatt – a két világháború közötti időszakban már csak a személyes történelmi emlékezet okán jelenik meg az épület történetére is kitérő írás. [7] S bár a jeles épületeinket megismertető monográfiák a két világháború közötti időszakban (óvatosan bár, de) számon tartják az épületet építészeti rangosságára tekintettel, [8] és a magyar műemléki jegyzék 1951-ben lajstromba veszi, átfogó, minden részletre kiterjedő, történet- és természettudományos eszközöket is megmozgató kutatás nem

történt az épület esetében, így értékelése sem valósulhatott meg. A fejlődéstörténet rekonstruálását egy gondos építéstörténeti tudományos dokumentáció [9] és a társterületek kutatásai adták meg 2015-től. Az eddig csak töredékekben, említésekben és szétszórta lévő információk az újabb kutatásokkal és adatokkal, helytörténettel és tárgyi emlékek összegyűjtésével adtak alapot a történeti értékek meghatározására, a megőrzés lehetséges módjainak felismerésére, az értékek hangsúlyainak és a bemutatás fókuszainak kialakítására.

AZ ÉPÜLET FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE ÉS MŰVÉSZETI ÉRTÉKEI BEMUTATHATÓSÁGÁNAK HATÁRAI

—A tudományos alapú kutatásoknak köszönhetően felfejelhető a geszti Tisza-kastély teljesebb története, építési periódusai és környezetének alakulása – ami a mai állapottal összehasonlításban az értékek megőrzésével az épületfelújító fejlesztés és a bemutató kiállítás tervezhető irányainak meghatározását segítette.

—A régészeti módszertanú falkutatásnak [10] köszönhetően az építési periódusok jól detektáltak és rendet raktak a kevés korai adat közt: a mai L alaprajzú kastélyban két különálló – a nyugati végét elfoglaló középfolyosós és egy befordított pozícióban, attól keletre lévő oldaltornác (északi) – szárnyban azonosítható a 18. század közepi együttes, melyet Tisza (I.) László birtokba vett 1760-ban. A két különálló épületszárnyat a 18–19. század fordulóján logikus geometriával összekötötték: a kompozícióban a nyugati szárnynál kocsiáthajtó épült, a másik épületszárny csatlakozásáig nyúlóan nagyteremk létesültek. A nagy ívű összeépítés részeként az áthajtó felett, az így kialakult hosszanti tömeg közepén egyemeletes pavilont emeltek. E századfordulóra tehető jelentős átalakítás Tisza (II.) László birtokolásának idejéhez köthető. A klasszicizáló késő barokk jegyekkel létrejött reprezentatív kastélyépület méltán rokonítható a korszakbeli kastélyokkal – építőmesterét azonban nem ismerjük, mégha stíluskritikailag elképzelhető is a közeli Gyulán 1802-től a Wenckheimék szolgálatába álló id. Czigler Antal. A műrészletek értékelésével az viszont alátámasztást kapott, hogy építészeti tér- és tömegképzése, új funkcionális rendje, architektonikus díszítményrendje és az épületszerkezetek igényessége (ablakok, ajtók) magas reprezentációs kívánalmakat teljesített. Ezt az értékelést erősítette a díszítőfestések rétegeinek a feltárása: a legalsó, e századfordulós réteg „egyszerűbb esetben” is vonalazott és levélsoros-növényindás futómotívumokkal keretezett tükröket, falmezőket, boltsüvegeket díszít gazdag színvilággal; leggazdagabb formája pedig éppen az emeleti pavilon nagyszobájában került elő: architektonikus gerendázatos oszlopcsarnok-imitációján túl kitekintve egy idealizált tájkép tárul fel. [11] Ez az épület-alapstruktúra maradt fenn Tisza Lajos idején is, ugyanakkor valahol ide tehetjük az első – néhol angolkertként aposztrofált, de ekkor még – geometrikus vonalvezetésű rendezett parkkialakítást. Lajos 1856-os halála után fia, a majdani miniszterelnök, Tisza Kálmán (1830–1902) örökölte a kastélyt – aki 1860-ban feleségül veszi Degenfeld-Schomburg Ilonát. Az épület gazdagítását szolgálja a frigy: a kastély (női lakosztályt rejtő) keleti rövid szárnya elé Kálmán teraszt épített, mely a grófnő felé tett gesztus: egyfajta finom utalásféleképpen a Degenfeldek nyírbaktai kastélyának nagyteraszát

„Az otthon: a megnyugvás, az inspiráció és a szellemi fejlődés színtere, a hagyomány és az identitás origója, a családi fészek. A hely, ahol az egyén és a közösség összeolvad, és a hely, ahol az ősök is nyugalomra lelenek.” | Gulyás István

03 A Kastély reprezentatív történeti korszakot megjelenítő teljesértékű helyreállítása a belső udvari feltárlásban

hozta el Gesztre.* A kastély megközelítése ekkortájt jelentősen változott: az utcavonalat a hosszanti déli homlokzattól elhúzták, parkszegélyes sétaút jött így létre az épület előtt, ugyanis a kocsiáthajtó elvesztette funkcióját, amikor Tisza Kálmán a magasföldszinten beépítette azt, dolgozószobáját elhelyezve e súlyponti helyen (a fennmaradó galériás részen a belső udvar felé lépcsőteret alakítottak ki). A keleti terasz a családi időtöltés és a közéleti találkozások helye lett, a népszerű politikus és hamarost miniszterelnök Tisza Kálmán és felesége, Ilona vendégfogadásainak központjává vált. A 19. század utolsó harmadában tehát az épületen jelentősebb átalakítás-bővítés nem történik; a nyílászárók egységesítés felé mutató teljes cseréjével (mely formagazdagodáshoz vezet) a közéleti szerepvállaláshoz kapcsolódó reprezentációs szintnek megfelelő rezidenciát tart fenn a politikus arisztokrata család, amelyhez hozzátartozik a belső díszítés (a szalonok gipszstukkói), a berendezések gyarapodása. És a modernizáció: már Tisza Kálmán idején fürdőszobák létesülnek a kastély földszintjén – mondhatni a kor divatja szerint –, melyek közül a női lakrészhez tartozó, padlóba süllyesztett medencés megoldás egyértelműen magas igényszintet képvisel. A „modernizációs” korszerűsítést az elsőszülött fiú viszi tovább: Tisza István idején saját tartyos hideg-meleg vizes rendszert építenek ki, bevezetik az elektromos áramot és a telefont, a nagyobb tereknél (a kályhák, kandallók megtartása mellett) légfűtést létesítenek. Új elem talán egyedül a belső udvar felé, az épületszárnyak találkozásánál létesített terasz, mely északi oldali elhelyezkedéséből adódóan a nyári napok melegében szolgált (újabb külső) kellemes élettérként. —A 19. és 20. század fordulójának évtizedei inkább szólnak az életvitel modern formáihoz alakított (funkcionális) átrendezésekről, mintsem az épület jellegének-karakterének átalakításáról. És egyfajta szimbolika is rejtezik e módosításokban: Tisza István felhagyja apja egykoron épületsúlypontban kialakított dolgozószobáját, és saját otthoni munkaterét az északi szárnyban, a női

lakosztályrészen túli egykori gyermekszobák egyikében alakítja ki. Örökség és elszakadás – oldás és kötés lélektana is e változtatás. —Tisza Kálmán miniszterelnöksége idejéből – és a fentiekből következően Tisza István birtoklása korszakában is – a rendelkezésre álló korabeli számos írott, térképes és már képi forrás alapján rekonstruálható az épületállomány teljessége. Ezek közül, a mára is fennmaradt épületekből az L alakú kastély északi rövid szárnyához – a nyitott oldaltornác vonalában kialakított – fedett faszerkezetű folyosóval kapcsolódó inaslak képvisel klasszicista kétoszlopos tornácos megoldásával építészeti értéket. A kertek felé kocsiszínnel és szerszámos szobával tovább húzódó, majd beforduló tömeggel istállóban folytatódó kiszolgálóépület valószínűsíthetően a Tisza Kálmánt megelőző korszakból, Tisza Lajoshoz köthetően az 1830–1840-es évekből eredeztethető, a fő formamotívumon kívül jelentős része többször átépült. Az említett átkötő fatornáccal – mely valószínűsíthetően századforduló körüli „modernizációs” elem – a kastély belső életét lekeretező gazdasági épületek így egész képet mutatnak a Tisza család épített örökségéről. —A kastélytól keletre – a 19. század végétől már egyértelműen fő megközelítésként kezelt oldalon – a kertben áll az egykori intézőlak. A legalább a barokk korig visszavezethető történetű egykori lakóház gazdasági használatban másfél traktusos tömbje jelentős átalakításokkal élte meg évszázadait, az utolsó hatvan évet nagy óvoda-szobákkal kibővítve. És ha már a történetben ide érkezünk: klasszikus kastélysors a geszti Tisza-rezidencia története, a második világháborús front elől elmenekülő utolsó családtaggal, a kirablással és tulajdonjog-fosztással, majd államosítás utáni „közcelű” használattal. A kastélyban előbb a nagytermeket osszenyitják kultúrházteremmé, majd ’57-ben iskola létesül kisebb termeiben, Tisza Kálmán miniszterelnöki dolgozószobája tanári szoba funkciót kap.

04

- 04 Az egykori Tisztartóház történeti formájának megjelenítése kortárs eszközökkel
05 Az egykori Inaslak és a Kastély épület transzparens kapcsolata

—Ugyanakkor az épületegyüttes használatban maradt, szükség szerinti tatarozások és jó szándék vezérelte, de nem tudatos értékmeztartó szemlélet mentén.** A 20. század második felét jellemző sorsfordító pusztulás így nem következett be, a csendes használati amortizáció útját járta évtizedekig az épületegyüttes. És ami még vele járt: a birtokegyüttes leprózódott, a parkba funkcionális egységek (tornapálya, vízműtelep) kerültek. A közfigyelemből a határ menti Geszt kastélya – nem kevéssé a politikatörténeti személyes vonatkozásai okán – kikerült.

TÖRTÉNET-RESTAURÁCIÓ

—A geszti Tisza-kastély együttesének főépülete és fennmaradt részleteiben gazdasági épületei hordozták azokat az értékeket, melyek egy fizikai és szellemi örökség megjelenítését hitelesen szolgálhatják. Mind a Tisza család személyes politikatörténetben elfoglalt helyének megismertetéséhez, mind a dualizmus kori magas rangú közszereplők reprezentációjának megidézését alapjaiban biztosíthatta egy átfogó koncepció mentén megvalósuló helyreállítás: a szellemi vonatkozásokban egy mai olvasatot segítő, helyreigazító-restauráló történetmondás és fizikai vonatkozásaiban egy mindehhez történeti környezetet megteremtő építészeti beavatkozás. A kettő együtt összeér a kiállítás tartalmában.

—Az alapképlet tehát egyértelműen követhető irányokat jelölt ki. A megvalósítás forrása – örökségkezelési és valós anyagi tekintetben – a Nemzeti Kastélyprogram***, mely a 2015-től induló előkészítéstől, a vonatkozó 2016-2017. évi támogatói döntésekkel, a szakértői anyagok és építészeti

tervek elkészülte után, ütemezett megvalósításban, több helyszínen indult el. Az átfogó örökségközvetítési koncepcióban a geszti Tisza-kastély a nemzeti örökséghez politikai-közszereplői tevékenységével hozzájáruló vidéki arisztokrata család századfordulós otthonaként foglalta el helyét – hogy a Festetics, Nádasdy, Esterházy, Károlyi, Wenckheim és Andrássy családok mellett a két miniszterelnököt adó Tiszák emlékezetpolitikánkban méltó rangot kaphassanak.

MÓDSZERTAN A REKONSTRUKCIÓTÓL A KORTÁRS KIEGÉSZÍTÉSEKIG

—Egy történeti értékeiben gazdag épület megújításának elsődleges alapelve a fennmaradt történeti értékek megőrzése. Ezen látható és rejtett (tehát fel nem tárt, még meg nem ismert) értékek gondos kezelése és a további használatot biztosító állapotmegtartása az esszenciája a történeti épületek értékközvetítő felújítása tervezésének. A tudományos és művészeti szakértői dokumentációkból és a műszaki állapotot detektáló anyagokból következetesen kifejezhető az, ami az értékek megőrző bemutatását szolgálja, illetve hierarchikusan segíti a további döntéseket, melyek egykor volt értékeket (szükség szerint) pótolnak, a mai használat érdekében helyettesítenek, vagy épp értékes és minőségi (!) új elemekkel járulnak hozzá az előzőek megjelenítéséhez, közvetítéséhez, korszerű használatához.

—A geszti Tisza-kastély felújítását is e komplex örökség-gondozási szemlélettel érdemes értékelni – mégha számos elemét egy gondolatmenet mentén nem is lehetséges

03

05

NY-i homlokzat

„A geszti birtok és a Tisza-kastély időtlen, de túlmutat az idő hagyományos megközelítésein. Egyszerre utal a múltra, a jelenre és a jövőre. Egy történelmi család otthona és emlékhely, ahol a régmúlt évszázadok fonódnak össze a 21. századdal. A geszti kastély a felújítással és a rekonstrukcióval, az itt található állandó kiállítás koncepciójával a Tiszák történetét hozza térben és időben is elérhető közelségbe.” | Gulyás István

teljességgel végigvenni. Az átgondolt hierarchikus döntésmechanizmus legtagabb értelmezési szintje településléptékű – s innen vezetve juthatunk el a mai kortárs használat reprezentációjához. A helyszín örökségközvetítő szerepét akként tudja méltó módon beteljesíteni, ha a környezet teljességgel értelmezhető. A jelentős energiákat felemésztő jogi folyamatokban a fénykorában 18 hektáros terület egyesítése elhagyhatatlan eleme kellett legyen a megújulási projektnek – a telekvásárlásoktól, összevonásoktól, ehhez településrendezési eszközök felhasználásával szabályozás-módosításokon át a gyakorlatias környezetrendezésig.*** A heroikus küzdelemnek köszönhetően a település léptékében is méltó megérkezési felület, a látogatók számára egyértelmű, a történetiséghez kötődő bejárési útvonal alakulhatott ki. Mindez a kastély reprezentatív feltárulását biztosítja, a 20. század eleji áttört rácsozatos kerítés–ligetes díszkert–épület útvonalat nyújtva. Az egykori kovácsoltvas kerítés részlegesen megmaradt elemeiből a teljes utcavonalon végigvezetett elkerítés jött létre, melyben kortárs betonpenge elemek adnak helyet a mai infografika eszközrendszere és a praktikus ajtók-kapuk létesítésének. A recepció e díszes előkertben foglal helyet, az egykori intézőház átalakításával – az intézés ma az épületfelügyelet és látogatóirányítás helye. Ehhez a sokszor átalakított épület legrégebbi korszakát fogták meg az építészek, a 18. század közepi L alakú, szobasorból és azt a belső oldalon szegmensíves, falazott pilléres tornáccal kísért épületmagot – ebből lett a hiteles épülettömeg, kortárs részletekkel formált nyeregtevével, ahol a legrégebbi falak gúzolt nyerstégla, a(z összes későbbi) kiegészítés sima vakolt felületet kapott, a mellvédés tornác egybe-üvegezett, ahol korszerű mosdóblokk

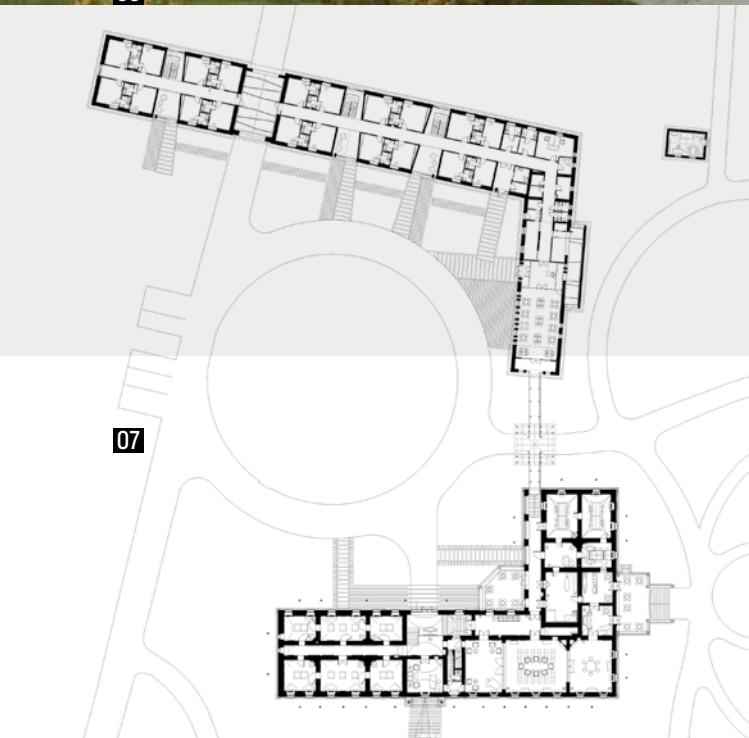
s mai (de visszafogott) dizájn belsőépítészeti recepció és ajándékbolt fogad (a sorban első, nyilvánvalóan történeti előzmények nélküli kávézó-terasszal).

—Az 1884-es – országos léptékű és részletezettségében mégis igen pontos – kataszteri térkép alapján jól megismerhető századfordulós angolkert főbb útvonalával, az utak szabad vonalvezetéses jellegrajzának [13] továbbvitelével a mai faállomány jól idézi meg az egykoron volt tájképi kert hangulatát. Kisebb korrekciók (persze) így is kellettek, de a jelentős mérettel kimetszett telken álló, beékelődő vízműtárgyak látványát az időközben kialakult új növényzet természetesen takarja ki. Az angolkertek kötelező tartozékát jelentő teniszpálya helyett ma játszótér ad aktivitási lehetőséget a gyermekeknek és pihenési percek az új kerti bútorokon az egyszersmind szülői minőségben érkező látogatóknak. És ha már nevelés: értékes eleme a kastélyparknak az a kicsinyke szalmafedéses házikó, melyben (az anekdotikus hagyomány szerint) egykoron a Tisza Domokost tanító Arany János élt 1850–51-ben nevelői munkálkodása során. A ház nem az „eredeti”, hanem igazi rekonstrukció: az eredetében sem igazán időtálló anyagból épült házikó a századforduló környéki leírásokban is már romos volt, de sorsa 1944-ben pecsételődt meg, a front bevonuló katonasága útfeltöltésbe forgatta a házat – melyet az 1970-es években újraépítettek az egykori leírások és századfordulón készült rajzok-fotók alapján. Ma felújítva Arany tanítói életútjának hónapjait idézi meg kis kiállítása.

—A kastélyba belépés (bármennyire is hívogató a keleti nagy terasz árnyékot vető lebegő tetőjével) rendes látogatói útvonala az L alakú tömböt az egykori inaslakhoz átkötő faszerkezetes tornácnál van. Innen feltárul

06

07

„Kevés olyan család van Magyarországon, amelyben a közéleti és a szabadságért való küzdelem, a közügyekben való aktív szerepvállalás és egy ügyért való harc annyira egybeforrott volna a család hétköznapijaival, mint a Tisza család esetében.” | Lázár János

- 06 Az egykori Istálló - Inaslak történeti geometrián megjelenő kortárs formaátirata
- 07 Alaprajz
- 08 Helyszínrajz
- 09 Tetőtérben kialakított transzparens üveg szerkezetű rendezvénytér

a belső udvar képe: a klasszikus vonalvezetésű úttal átszelt fás-gyepfelületes terület ma rendezvények tartására alkalmas. Északról az inaslakból kialakított (aranyos méretű) étterem és az egykori istállók helyén álló 29 szobás szállásépület keretezi, dél felé pedig feltárul a kastély nagy épületszárnyának a főpavilonnal alkotott reprezentatív összképe. Míg az előzőbe érezhetően új funkciók telepedtek, így nem váratlanul új architektúra fogad minket, addig a legértékesebb épületelem, a kastély L alakú tömege történeti megjelenésében (szinte) teljességében áll előttünk. Az érzékelhető helyreállítás-módszer-tani határvonalat eszköztárában az átkötő faszervezetes folyosó önmagában is megjeleníti: a faanyagában elavult szerkezetet elemről elemre másolva formaazonosan újra-gyártották (ez rekonstrukció!), benne pontmegfogásos üvegfalat létesítettek a kiszolgáló- és főépület közötti mai igény szintű védett átközelkedés biztosítása érdekében (ez pedig arányos és háttérben maradó kortárs építészeti kiegészítés) – jól olvashatóan mindannak szellemében, amivel Tisza Kálmán és Tisza István az idők folyamán

07

08

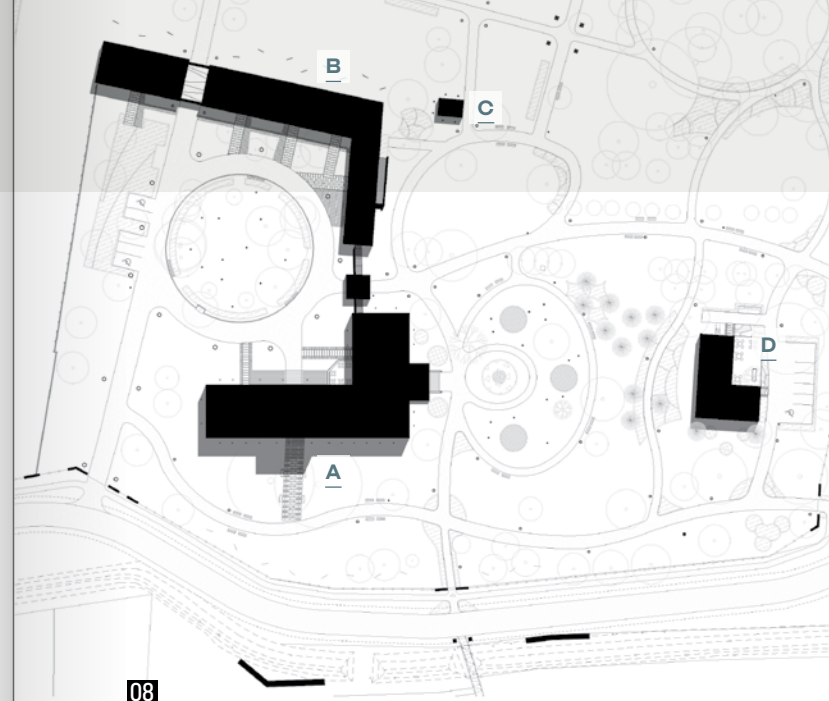
02

korszerűsített, modernizált a századfordulón. Kétséget kizáró döntés ez a tervezők részéről, mely magatartást következetesen minden szakma is követ: a kastélyban elsődleges a történeti esztétika, és háttérben marad annak kiegészítését biztosító és érvényesülését segítő kortárs dizájn, míg a kiszolgáló épületrészekben a korszerűség jegyében mai esztétikai nyelvezet kap nagyobb hangsúlyt. Előbbinek a történet-elmondáshoz szükséges hiteles épített környezet, utóbbinak a funkcionalitás a vezérelve – de egyszerre mindkettő a mai „emlékezhely” használatot szolgálja, szerves kapcsolattal.

—Ebből az arányosan meghatározott esztétikum-egyensúlyból következik, hogy az egykori inaslak-kocsi-szín-istálló épülete, miközben követi a korábbi történeti gazdasági épületek tömegarányát és helyrajzi pozícióját, kortárs technológiával és belsőépítészettel belakott, és ahhoz arányosan alkalmazott, de kortárs nyílásrendszert alkalmaz, „csak” a klasszicista kétoszlopos tornácot őrzi meg eredetiben. De (építészeti érzékenység!) nem nélkülözi az utalásokat: az istállószerkezetben kialakított

05

06

08

középfolyosós szobarendszer korrelál a lovak bokszálla-saival, a szobacsoportok között kialakított társalgótér-ek – melyek a tetőtéri szobákhoz vezető lépcsőknek is helyet adnak – nagy üvegfelületű átnyitásaikkal egyrészt ritmizálják a homlokzatot, összekötik a belső udvar és hátsó kert látványát, de nem utolsósorban „formai analógiájuk” az egykori istállószerkezet lezáró nagy kosárvíves kapuzat, melyet megmentettek a végső pusztulástól. Ennél a formaelemnél üvegfedésű áthajtó készült a hátsó telekrész-ek felé, míg egy másik kortárs addíció az inaslakból kialakított étterem konyhaiüzemének tömegből kilógó (egészen jó minőségben sikerült) látszóbeton dobozaiban van jelen. A kétségtelenül új nyílások függőleges osztásból kiforduló ablakozásai és műkö-faltest-pengéi csak annyira játékosak az összképben, amennyire a geometria-koordináták találkozásait leírják a tömör és ritkított rakású járó-felület-burkolatok is. Aprócska feloldozást nyújtó könnyed allűr, melyet a részletek markáns metszésű kimunkálása, az anyagok koherenciája és az étterem terét megkoronázó látványos látszó tetőszerkezet hatásában felülir.

EMLEKEZETHELY ÉS ÉPÍTÉSZETI KÖRNYEZETE

—E műkritikai elemző tanulmány hosszas bevezetés utáni fő fejezete a kastélyépület helyreállításának értékelése. Ahol a legtermészetesebb dolgok történtek. A precíz és pontos (sejtéseket is jól megfogalmazó) előkészítő tanulmányok elégségesnek tűnő tudást adhattak a „generális” tervezőnek az épület terei és fennmaradt értékei tekintetében, hogy azokkal tisztességesen és (jó értelemben vett) alázattal alkalmazkodva bánhasson. Persze egy meglévő épület mindig rejt reakciókészséget aktivitást gyors döntéshozatallal elváró pillanatokat a kivitelezés folyamatában.

—A Tisza Kálmán, majd Tisza István vidéki családi otthonát jelentő reprezentatív funkció megjelenítése, az élettér és hozzá kapcsolódó történetmesélés programja adaptív-nak (jól elhelyezhetőnek) mutatkozott. A szalonnok és nagyebédlő használati sorában megjelenő időbeni átlazgatás kezelhető volt, mind a Tisza Kálmán, mind a Tisza István használati személyes dolgozóter jól illeszthető volt a látogatói útvonalba, a női és férfi lakrész (a szalonnok két oldalán), de az ifjúhódó gyermekek és nevelőik

- A | Kastély
- B | Istálló-Inaslak
- C | Arany János ház
- D | Tisztartóház

09

szobái (az ideiglenes vendégszobák egy részével) a hosszanti déli szárny nyugati középfolyosós végében ugyan-csak jól csoportosítható kiállítási tematika mentén voltak pozicionálhatók. Az alagsor boltozott terei még további egyedi kiállításelemek megvalósításának adtak teret. Mindezt fordított sorrendben felfejtve: a lenti interaktívabb történetmesélés élményterei felett a csehsüveg-boltozatos kisebb szobák sorában arányos és jól befogadható tematikák kerülnek elő: vizuálisan is jól értelmezhető család-fától az egyes személyekhez kötődő történeteken át, a mindennapos életben a kultúrához, tudományokhoz, tanítókhoz és politikához való viszony hanguletelemeit mondják el a bemutatók elemei – a terek itt épületszerkezetekben és díszítőfestéseikben hitelesen megújítottak. A társasági élet nagyterei bútorzatukkal és műtárgyaikkal inkább csak megidéznek egy-egy esemény jellegét – itt nem (korabeli szokás szerint azért inkább sokfunkciósan) bútorokkal bezsúfolt terekben, hanem a tervezett komplexebb használatához is alakítható rendezvényterekben járunk, a szalonnobédlő-pipázó közötti válaszfalak nem épültek vissza (ebben nem történt rekonstrukció), de az egyik elválasztást teljesen felnyitható üvegfallal funkcionálisan is megjelenítették az építészek. A miniszterelnöki dolgozószobák, a fő emlékezhelyek mindkettője replika-bútorozásával funkcionális hasonlóságra törekvően „rekonstruált”. Egy olyan jelentős döntés született azonban, mely az új látogatási-használati funkció kiszolgálását helyezte előtérbe az eredeti térbemutató történet-szerű kíváncsalmak ellenében: ez az épület súlypontjában, történetesen a női lakrészben hozott eredeti funkciótól való eltérést. Ugyanis – méltányolhatóan nagyon helyesen – belső infópult került ide, ellenőrző pontot biztosítva a jegyáras kiállítóterek és a kávézó fogyasztótér között, egyszerre belátható és átjárható összeköttetést adva a kávézós nagyterasz és a belső udvari kisebb sarokterasz között. Mesteri pozicionálás, egyben kényeszerű alku – ami az egyik egyedi értékelem, a padlóba süllyesztett merülő kádas női fürdőt „csak” üvegpaddal fedtetten, intim hangulatát még véletlenül sem megidézve tudja bemutatni. Most így (is) jó – azzal az elvvel, hogy az évszázadok során sem berögzült funkciók, hanem a mindenkori jó használat töltötte meg élehetően a tereket.

11

- 10 Pavilonban előbújó történeti falfestés érzékeny restaurálása
- 11 A nagyszalon korábbi arányainak és működésének ellapozható üvegfalal történő helyreállítása a Hűltl-házhoz, addig a ház központi elemei még a közlekedők által körülölelt nagyelőadók. Testük belülről egynemű, meleg, barlangszerű

—A pavilon emeleti (egykoron vendégszállásoló) apartmanjai azonban tartalmaztak meglepetéseket. Mint fentebb kiemeltük, a szondázó falkutatások több helyen is értékes faldíszítéseket, ott fenn konkrétan magas kvalitású architektonikus tagolással képzett látványképeket sejtettek meg. A két nagy szobát díszítő falfestések szinte teljes ciklusukban feltárhatóak voltak, a pikkelt felületeken a hiányok esztétikai kiegészítésével hiteles, az eredetihez közelítő megjelenést értek el a restaurátorok. Nem „tökéletesre újrafestett” felületek ezek, hanem „objet trouvé”, talált tárgyak, rejtekükből felsejlő régimúlt emlékei – konzervált (tehát állapotörögzített) létükben is magas nívót mutatnak, és „valódiak”. És a non plus ultra: ezen emeleti nagy szobák előterében a kivitelezés során neoklasszicista díszítések kerültek elő a mennyezeten, részleges feltárásuk és bemutatásuk már most is dísz a térsornak.

—S ha már a pavilon emeletén zárjuk értékelő sorainkat, ne feledjük a tetőtér használatának általános kérdését. Geszten a késő barokk manzárdtető történeti értéket hordoz, nemcsak formája és jellegzetes szerkezete okán, hanem eredeti faszerkezeti elemei, fa építőanyaga által is – melyet a jó szándékú, viszonylag gondos, folyamatos karbantartás megőrzött számunkra. Mai természettudományos ismereteinkkel is anyagában megőrizhetőnek mondták a szakvélemények, a fenntarthatósági szemlélet is indokolta megerősítésekkel és indokolt cserékkel eszközölt megtartását. És ha már fenn vagyunk a főpavilon emeletén (mely láthatóan értékes része a háznak), akkor az építészet iránt érdeklődők hőn dédelgetett vágya is teljesíthetőnek mutatkozott a költségkerteiken belül: egy késő barokk rendszerű tetőszerkezetet megmutatni, s ha már, akkor e nagy belterű tetőben egy különleges kiegészítő funkciót is elhelyezni lenne érdemes. Így kapott

a szerkezet megerősítésével járó folyamatokkal egyetemben helyet egy üvegdoboz workshop-tér, mely rejtett kortárs eleme az épületgyüttesnek, és különleges élménnyel szolgálja kiegészítésként az értékek felé nagy tisztelettel fordulóan végzett épület-helyreállítást és kiállításrendezést. Belefér.

—Mert, egyébiránt, utolsó mondat: arányos és mértéktartó volt a kastély történeti értékeivel. A díszítőarchitektúra hagyományos technológiákkal lett megújítva, az anyaghasználat egyértelműen történeti dominanciájú és csak háttérben húzódó újat mutat, a dizájnelemek esztétikai finom eleganciával vannak jelen. És a „műemlékes” szempontból legizgalmasabb (építészeti) kérdésre is adjuk meg a választ: merthogy a falak bírják, az egyértelmű, merthogy a tetőhéjalatot cseréljük, az egyértelmű, merthogy a bádogos szerkezetek, nos, igen, cseréljük... na de a nyílászárók? Megnyugtató válasz mindig egyedi helyzetet, egyedi esetet jellemez: a Tisza Kálmán idején modernizálással előtérbe került ablak- és ajtóegységesítés (értsd: csere, régi ki, újak be) elegáns esztétikai kvalitású, csak hát a fa, ha nem tartják nagyon jól karban, és bizony a természetéből adódóan is... A kifelé-belefé nyíló – kivakolt bélletével egyébiránt inkább klasszicista, mint eklektikus épületszerkezet – ablakok külső szárnyainak felújíthatósága „kétséges” volt, helyénvaló döntés ezek forma-, szerkezet- és anyagazonos újragyártása. A belső ablakszárnyak és faltakaró szerkezeteik az árnyékolótáblákkal azonban 4/5 részt megtarthatóak voltak, felújításra kerültek. És maradtak, helyesen, teljes anyagi valójukban megőrzött tanúablakok. Tanúként arra, hogy a Tiszakastély nemzeti emlékezhelyet kiépítő mostani felújítása az építészet kortárs és történeti eszköztára alkalmazásának jól nivellált egyensúlyával valósult meg.

„Régi adósságunk, hogy az épület visszanyerje hajdani fényét és megtalálja azt a szerepet, amely méltó múltjához. A család története, nagyjai, kiemelkedő személyiségei arra predesztinálják ezt a határ menti települést, hogy nemzeti zarándokhelyé váljék. Ez a perspektíva felemelkedést, új kulturális értéket, idegenforgalmat, munkalehetőséget ígér, bekapcsolva az ország vérkeringésébe egy zsákfalu életét.” | Lázár János

MEGJEGYZÉSEK

- * Ami valós a történet háttéréből, hogy a házasságkötés – mai nevén – Baktalórántházán volt. A szép anekdotikus utalás annyiban persze nélkülözi a valóságtartalmat, hogy az új terasz sem formájában, sem épülettömeghez viszonyított helyzetében nem azonos az ottani kastély (eredetileg volt) teraszával. Mégis a funkcióját, miszerint az érzézés felől is jól látható családi és társasági életszíntr legyen, teljességgel betöltötte. Egyedi megoldás ugyanakkor Geszten a terasz felett lebegni látszó nagyméretű függesztett tető, amely látványelemként sem utolsó a kialakított fogadó-díszkert felől.
- ** Amit inkább vezérelt a költséghatékonyság, hiszen nem újragyártották mondjuk az ablakokat, hanem csak igazították-javították, ha valami beázott, és lehullott a vakolat, akkor (csak a legszükségesebb felületen) pótolták és újrafestették, és a tisztasági festés jellemzőbb volt, mint a vakolatleverés-lekaparás-újragletelés idő- és anyagigényes építőipari folyamata. Hasonlóképpen élt túl a park növényállomány: ami bírta, maradt, de a veszélyelhárításon túl tudatos irtás-átrendezés, koncepciózus átfarmálás nem történt.
- *** A nemzeti emlékezetpolitika és örökségvédelem közös fókuszával került meghatározásra a *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat, illetve a *Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról* szóló 1977/2015. (XII. 23.) Korm. határozat. A fejlesztés anyagi forrását – közhiedelemmel ellentétben – nem az Európai Unió által támogatott Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) 7.1.1-15 kódszámú, „Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása” című pályázata biztosította hanem teljességgel a Magyar Állam finanszírozta a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. megvalósításában.
- **** Az emlékezetpolitika része nemcsak a belső kastélyegyüttes, de a külső területen lévő Tisza-sírbolt is, mely 2018-ban kapott műemléki védettséget. Mostanra szerkezetrehabilitációja és környezetrendezése is megtörtént. [12]

IRODALOM / REFERENCES

- [1] BÉML XIII 1, A Tisza család iratai 1578-1910.
- [2] *Vasárnapi Ujság*, Vol 32, No 48 (1885-11- 29) pp 766-770.
- [3] *Vasárnapi Ujság*, Vol 51, No 41 (1904-10-9) pp 693-697.
- [4] **K Nagy, Sándor**: „Geszten és vidékén”, *Budapest Hírlap*, Vol 5, No 173 (1885-06-25) pp 1-3, No 174. (1885-06-26), pp 1-3.
- [5] **Dr. Borovszky, Samu** (ed): *Magyarország vármegyéi és városai: Bihar és Nagyvárad*, Apollo Irodalmi Társaság, Budapest 1901.
- [6] MÉM MDK Budapest Tudományos Irattára, Möller-hagyaték, K326.
- [7] **Pokoly, József**: „A geszti otthon” in *Tisza emlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*, Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1928.
- [8] **Rados, Jenő**: *Magyar kastélyok*, Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest 1939, p 15.
- [9] **Galamb, Zsuzsa - Jankovics, Norbert**: „Geszt, volt Tisza-kastély fő- és melléképülete (egykori Tisztartói-ház, volt Vadászaház) jelenleg Arany János Általános Iskola és Községi Óvoda, Építéstörténeti tudományos dokumentáció”, [kézirat], 2017, (MÉM MDK Tudományos Irattár, leltári szám 46245)
- [10] **Jankovics, Norbert**: „A kúriából növesztett kastély II - Beszámoló az egykori geszti Tisza-uradalom központi épületeinek falkutatásáról”, *Műemlékvédelem*, Vol 63 (2019), No 5-6, pp 334-348.
- [11] **Tarbay, Anna Mária**: „Festőrestaurátori beszámoló a geszti Tisza-kastély roncsolásos falfestés kutatásáról”, *Műemlékvédelem*, Vol 63 (2019), No 5-6, pp 349-356.
- [12] **Galamb, Zsuzsa**: „Feledésbe merült sírbolt – a Tisza család kriptája Geszten”, *Műemlékvédelem* Vol 63 (2019), No 5-6, pp 379-384.
- [13] **Gerákné Árvai, Zsuzsa**: „Geszt, Tisza-kastély kertje az archív források tükrében”, Vol 63 (2019), No 5-6, pp 369-378.

ÉPÍTÉSZ TERVEZŐK: Vámos Zoltán, Sánta Richárd, Takács Mária Flóra, Maróty Mónika, Nagy László, Csáji Botond, Kisspál Emőke, Jung Márta, Boros Noémi, Bella Gergő, Pfielgel Gábor, Mezei Sándor, Szász Levente | MŰEMLEKI SZAKÉRTŐK: Vukoszavlyev Zorán, Nagy Gergely | STATIKA: Schreiber József (†), Hetesi Lilla, Csákvári Zoltán, Kovács Csaba, Cséfalvay Gábor | ÜVEGSZERKEZET STATIKA: Stocker György | GÉPÉSZET: Pál Gábor, Hargita Kristóf | ÉPÜLETVILLAGOSSÁG: Taraj Márton | TŰZVÉDELEM: Bihari János, Danók Dániel | TÁJÉPÍTÉSZET: Szászné Dr. Várkonyi Adrienn